

Йорданка Иванова
ИЗБОРЪТ

© проф. Йорданка Иванова, автор, 2013 г.
© Орлин Атанасов, художник, 2013 г.
© Книгоиздателска къща „Труд“, 2013 г.

ISBN 978-954-398-317-9

Йорданка Иванова

ИЗБОРЪТ

**Изкуството
да се живее**

**Да не пречим
на самите себе си**

**Остаряването -
въпрос на избор**

ПЪРВА ЧАСТ

КОИ СМЕ НИЕ? ДА НЕ ПРЕЧИМ САМИ НА СЕБЕ СИ

ИЗБОРЪТ, УСПЕХЪТ И ЩАСТИЕТО

От далечната древност до наши дни две са водещите неща, които определят поведението на човека – борбата за оцеляване и борбата за свобода на избора. Изборът ни е свързан както с нещата от ежедневието, така и при решаването на по-кардинални въпроси, от които понякога може да зависи животът ни. Когато правим оценка обаче, обикновено повече се спираме на резултата и недостатъчно обръщаме внимание на избора. В бързо променящата се действителност невинаги сме наясно и какви са възможностите за избор. Невинаги можем достатъчно точно предварително да преценим и резултата от един или друг избор.

Във всички случаи изборът ни се определя от желанието за успех, за дълъг и щастлив живот. От разбирането ни какво е щастие зависи изборът, който правим, а от избора зависи щастието ни. Още от древността се правят опити да се дефинира щастието и има такива немалко. Една от дефинициите е, че щастието е трайно, пълно и обосновано удовлетворение от живота. Щастието е да направиш другите щастливи. За Сократ щастието е удоволствие без угризения на съвестта. За Хил щастието е в придобиването, не в притежанието. Ще бъде ли човек щастлив, зависи не само от това, което среща в живота, но и как реагира на него. Вярваме ли във възможността да се постигне щастие? Айнщайн пише, че ако A е успехът в живота, тогава A е равно на $X + Y + Z$. X е работа, Y е забавление, а Z – да си държиш устата затворена. В държавата Бутан пък мерят не брутният вътрешен продукт, а брутно национално щастие (БНЩ), и има ресорен министър по БНЩ. Към 2012 г.

10,4 % от бутанците са нещастни, 47,8 % са почти щастливи, 32,6 % са продължително щастливи , а 8,4 % – дълбоко щастливи.

И така, независимо кога, къде, как и за какво, нашият избор е борба за успех, за щастие. Обикновено обаче ние анализираме резултата, щастие или нещастие, но някак по-незабелязано отминаваме избора, който е довел до този резултат. Не оценяваме достатъчно по-широките възможности, които имаме за избор, а понякога и не знаем за тези възможности. Сега в България времената са трудни. Налага се да правим избор в нови или неясни области. В книгата са отразени съветите и личният избор на много личности: артисти, политици, художници, спортисти и други, които, надявам се, ще са полезни на читателя.

Природата като биологичен вид ни е отредила 100 – 120 години живот. Защо го съкращаваме? Защо не си го изживяваме? Защо последните ни години са повече болка и по-малко радост? Изкуството да живеем! Как да бъдем щастливи? Как да постигнем удовлетворение от живота си? Такива или подобни въпроси си е задавал всеки от нас. Общо взето, нашият живот е такъв, какъвто си го направим. И тук идва въпросът за избора, който правим, защото и когато решим да не правим избор, ние пак всъщност избираме. В природата, за да оцелееш, трябва да се променяш заедно със заобикалящия те свят. Хората не сме изключение, но за съжаление често не се съобразяваме с природните закони и за това заплащаме все по-жестока цена и като индивиди, и като общество. Промените са свързани с избор, касаещ различни страни от живота ни. Трябва да сме убедени, че изборът е възможен, но трябва да сме активни, да знаем кога и как, и да можем да го направим. Съветите и примерите в книгата вероятно биха разширили възможностите и за избор и биха помогнали винаги да се прави по-добрият избор.

И така. Да не чакаме някой или нещо да направи избора вместо нас и да реши проблемите ни. Да поемем отговорност. Да не се оставяме на течението. Да се борим за правото на избор. Да живеем съобразно избора, който правим, и да направим нужното за един дълъг, интересен и полезен за нас и околните живот. Казват, че животът е ритъм, но ти избираш танца.

ЖИТЕЙСКИЯТ ПЪТ – ИЗБОР И ДАДЕНОСТ

*Отказах се от всички подсказвачи
на вечни истини. И тих, не тих,
стигнах сам до своите задачи
и грешките си даже сам открих...
И вече чух присъдите ви тежки,
че пътя ми бил, лош, и жал, не жал,
аз бързах да направя своите грешки,
вместо да съм нечий папагал.*

Е. Евтимов

Своя личен живот всеки от нас преживява само един-единствен път и завинаги, без да можем да се върнем назад и да повторим щастливите мигове или да поправим пропуските. И разбира се, всеки би искал да има успех, щастие, да преживее дълго и с високо ниво на душевен комфорт. Той, принцът на словото, Дончо Цончев, писа: „Шареният ми живот, какъвто го е подредила съдбата, която често бъркаме с Бог и природата, биваше грозен и красив, лош и добър, беден и богат. Живот, който понякога ми изглеждаше направо изгубен. Но има миг, който те кара да продължиш напред, с лице към разумното, доброто и красивото“. И още Гьоте казва: „Улови момента. Започни с онова, което можеш да вършиш или мечтаеш да вършиш“.

Казват, избери да си щастлив, научи се да бъдеш щастлив. Щастието отива при този, който го търси. Според някои или се справяш с живота с усмивка, или не се справяш. Как ще изживееш живота си? Дали ще оцениш това, което имаш? Дали ще се

тюккаш за това, което нямаш, за трудностите, или ще ги приемеш като предизвикателство, което ще те амбицира да ги преодолееш? Изборът е твой. Изборът е неотделима част от живота ни. Дори когато решим „да се оставим на течението“, ние пак правим избор. Изборът ни е свързан в една или друга степен с възможностите ни и тяхната реализация. Голяма част от хората обвиняват всеки друг, но не и себе си за провалите. Не са малко и онези, които очакват да дойде рицарят с блестящите доспехи, за да ги спаси, да им реши проблемите. Ако се наложи да започнеш отначало, ще разбереш ли, че трябва да го направиш, а след това ще можеш ли да го направиш? Както пише Марко Ганчев: „Можещият сам си заповядва“. В момента, в който оставим мързелът да завладее бита, отношенията, любовта, в мига, в който се отпуснеш по течението на най-малкото съпротивление – всичко отива по дяволите. Това уж всеки го знае, но малко хора си дават сметка колко пагубен е мързелът за щастието, колко убийствен. Да продължиш да живееш мъртъв, е много по-страшно от това, да умреш. Но има случаи, когато дори за собствената си смърт нямаш сили.

Болшинството от нас не се замислят достатъчно доколко ежедневието ни е съобразено с възможностите за оптимална реализация на генетичния ни потенциал за пълноценен живот без сериозни заболявания и за активно дълголетие. Дори когато дойдат болестите и старостта, невинаги си задаваме въпроса дали причините за това не са в нас. Старостта е неизбежен факт от един дълъг живот, но боледуващата старост може да се избегне.

В живота си многократно сме изправени пред дилемата да правим избор на предмети, на хора, на постъпки, които в различна степен се отразяват върху живота ни. Когато сме млади, най-често считаме за излишно да решим как да изживеем живота си така, че той да е възможно по-дълъг, с добро здраве и с възможно най-пълна реализация на възможностите ни, така че да сме удовлетворени. Когато остареем, много често съжяляваме за избора, който сме направили на младини, и отново допускаме грешка, решавайки, че вече е късно да се прави избор. Изборът е нужен за всяка възраст. Избираш целта и пътя, по който ще я достигнеш.

Петнайсетгодишният Кристиан Григоров от Етрополе издаде автобиографичната си книга „Моят живот“. Той е незрящ и страда от заболяване, при което плътността на костите е силно намалена

и те лесно се чупят (остеогенезис имперфекта). Чупил е краката си повече от 20 пъти. Стига се до положение да не може да ходи. Правени са му над 10 операции и му предстоят още. Надява се и следващите да са благоприятни, за да проходи някой ден. Той пише: „Всяка операция предизвикваше болка, която трябваше да изтърпя. Не се оплаквах, за да не притеснявам родителите си“. Планира и нови прегледи при офталмолози и се надява да прогледне. Той казва: „Старая се да бъда отличник, но не зубър“. Прочел е над 55 книги за слепи. Един от любимите му автори е Жул Верн. Самият Кристиан пише. Той обича да чете. Пише и стихове. Планира, докато навърши пълнолетие, да напише седем романа. Интересува се от история, езикознание, българско народно творчество и традиции и обичаи, и др. Събира песни, приказки и пословици. Кристиан обича музиката и има над 50 диска и около 120 касети с разнообразна музика. Може да пее на 17 езика, от които 6 – 7 са балкански. Участва в много фестивали и концерти с благотворителна цел. Непосредствено преди участието си в Международния фестивал за хора с увреждания в Девин през 2008 г. счупва крака си и въпреки мъчителните болки излиза и изпява две песни. Кристиан казва: „Аз имам много мечти. Най-голямата от тях е да мога да ходя... да може човек да ходи, е много важно нещо в живота му. Мечтая още да имам зрение и да виждам всичко наоколо. Аз никога не губя надежда... хубавите неща в живота ме карат да бъда щастлив. Надеждата умира последна. Не трябва да се отчайваме въпреки болките и проблемите. Някой ден всичко ще се оправи. И може би аз ще бъда здрав, ще ходя, ще гледам, ще бъда като всички останали“.

Големия приз сред групата на достойните българи за 2011 г. получи двайсет и една годишният Христо Кънчев, който с риск сам да пострада, спаси две момичета от удавяне в морето, когато е имало хора, които просто са гледали. В интервюто той каза, че безразличието е камъкът, който ни тегли надолу, и че отношенията между хората са по-важни. Аз съм личност и аз решавам какво да правя.

Холивудски режисьор одобри сценарий по романа на хасковската ученичка Росица Караджова. Това е нейната лична история. Тя е глуха като майка си и сестра си и затова не говори, а пише: „Не знам защо Господ ми е отредил да бъда в света на тишината,

но аз реших да се възползвам от недъга си. Винаги съм казвала: глухотата не е в ушите, тя е в ума на хората“. Тя не чува музиката, но обича да танцува. След романа написва и сценарий. Филмът е разказ за борбата на едно дете да оцелее в черно-белия свят на глухотата, водено от мечтата си да стане актриса. Някой ден ще държа „Оскар“, твърди Роси.

В Китай млад мъж, загубил ръцете си, изпълнява виртуозно на пиано произведения на класиците, като докосва клавишите с крака. В малко градче в Русия жена, родена без ръце, завършва техникум и сама отглежда сина и дъщерята си, които учат в институти. Хирургът проф. Станко Киров оперира и на 90 години, а руски хирург – до 99 години.

През 2010 г. излезе прекрасната книга на Петя Колчева „В сянката на Еверест“. Авторката е първата българка, стъпила на Еверест, а заедно със съпруга си са петата двойка в света, покорила върха. Семейството е покорило и много други върхове. Авторката е юристка. Специализирала е право в САЩ и съвместно управлява една от водещите кантори в София. Майка е на три деца. Авторката споделя: „По-сложното е да оцелееш след Еверест, отколкото да умреш на него... Когато се завърнеш от горе и преодолееш първите часове на безпамятна преумора, започваш да усещаш, а по-късно с известна изненада осъзнаваш, че си жив... Да си жив, е най-радостното, прекрасно, първично усещане на човека“. Алпинистът Майкъл Брайън изкачва пет пъти Еверест. Този най-висок връх е покoren и от сляп алпинист. Понякога обаче изборът е трагичен. Известният австрийски писател и хуманист Стефан Цвайг, отчаян от нашествието на „кафявата чума“, се самоубива заедно с жена си в Бразилия през 1942 г., като казва: „Смятам, че е най-добре да напусна съвременното и достойно животно, в който върховно благо за мен бяха личната свобода и доставящият ми огромна радост умствен труд“.

Тези и много други подобни случаи трябва да ни накарат да се замислим как живеем, доколко използваме възможностите си за пълноценен живот, правилен ли е изборът, който сме направили. И най-вече, че при силно желание са възможни и на пръв поглед невъзможни неща.

Дончо Цончев казва: „Като излеят камбаната и тя изстине, какъвто звук издаде при първия удар, такъв ще бъде той во веки ве-

ков“. Тази истина не може да се отрече, но изниква въпросът: дали в живота ни всичко е предопределено? Блага Димитрова пише: „Цял живот се уча да живея... Изживях своя истински, до рѣба препълнен живот“. Желанието на всеки е изборът да му донесе щастие и удовлетворение. Щастieto се свързва с любов, емоции, отношение с партньора, а удовлетворението е оценка на кариерата, мястото в социалната йерархия, доходите. В пресата бяха публикувани проучвания на Института по психология на БАН, в които са включени хора на възраст между 20 и 60 години. Като щастливи се самооценяват 55 % от жените и 45 % от мъжете. В други изследвания 64 % от българите се чувстват щастливи. Милиардерът Доналд Тръмп съветва: „Бъдете оптимисти, готови за несполуки“. Изборът е въпрос преди всичко на желание, но още и на воля, знания, на възможности. Важното е ти да бъдеш активната страна. Съдбата дава на всеки точно толкова, колкото той поиска от нея. Трябва само да повярваш в щастливата си звезда.

Франклин съветва: „Няма смисъл човек да се ядосва. Животът трябва да се приема такъв, какъвто си е – глупав, прекрасен, разумен, лош, безсмислен и много, много приятен“. Нашият живот е това, което ние мислим за него. Не самите обстоятелства, а как реагираме на тях, ни прави щастливи или нещастни. Научи се да бъдеш щастлив. Не губи любопитството си. Не бива да ти става безразлично да живееш. Най-голямото богатство е да има за какво да се бориш. Да помним, че страхът е най-големият или един от най-големите ни врагове, за да направим правилния избор – страх от неизвестното, страх от риска, страх от неувереност в силите, страх от мнението на околните. Ако приемем живота за бягане на дълго или на по-късо разстояние, нека възприемем и олимпийския дух – участието в състезанието е по-важно от победата. А какво да кажем за параолимпийските игри? Всяка мъчнотия е изпит, който трябва да се издържи. Разликата между умния и глупавия човек е, че първият умее да извлече полза от загубите.

Да не губим любопитството си към живота. Беден е този, който престане да иска – пише Ремарк. Бедата стяга по-силно от сполуката.

И така, изборът е направен. Имам план, но ще мисля само за следващата стъпка, за следващия етап в плана. Никакви душевни слабости и сълзи! Силите си трябва да пазя за живота, а не да

ги изразходвам за безполезни емоции. Искам да живея! Искам да бъда играч, а не зрител. Всъщност най-важното е да решиш какво ще правиш с живота си, като не забравяме и предупреждението на Хемингуей: „За всичко в живота се плаща. Даваш нещо, за да вземеш нещо друго. Плаща се или като работиш, или като учиш, или добивайки опит, или като рискуваш, или с пари. Да се радваш на живота, значи да умееш да получиш толкова, за колкото си платил, и като го получиш, да осъзнаваш, че си го получил“.

КАКВО Е ЧОВЕКЪТ? ОТКЪДЕ ИДВАМЕ? КЪДЕ СМЕ? НАКЪДЕ ОТИВАМЕ?

Задават се и други въпроси. Защо са хората? Човекът грешка на еволюцията ли е? Човекът е част от природата. В резултат на еволюционното развитие на биологичните системи животинският прадед на човека е достигнал границата, извън която се е открила възможност за социална еволюция. Появата на човека означава възникването на по-високо ниво на организацията на живота, което е било достигнато в резултат на неговата трудова дейност. Петър Дънов написа: „Отделният човек съдържа в себе си всички хора, животни и растения. Той съдържа в себе си цялата природа. Човекът трябва да изучава проявите на разумност в цялата природа“. Ричард Докинс твърди: „Не сме само машини за оцеляване – работи носители, сляпо програмирани да съхраним себичните молекули, познати като гени... Ние животните сме най-сложните и най-съвършено проектираните машини в познатата Вселена... Индивидът е себична машина, програмирана да прави това, което е най-добре за неговите гени“. За Антоан дьо Сент Егзюпери „Да бъдеш човек – това означава да чувстваш своята отговорност“. По-различен е отговорът на Чарлз Чаплин: „Човекът е животно, което притежава примитивния инстинкт да се бори да оцелее. Затова неговата изобретателност най-напред е развила интелекта му и едва впоследствие душата му“. И още: „Най-голямото от всички изкуства е изкуството да се живее“.

Несъмнено и изборът ни ще бъде толкова по-добър, когато не само знаем, но осъзнаем, че ние сме неделима част от природата и именно като такива трябва да правим своя избор и като индивиди, и като общество. В природата, който не спазва законите, наложили се в продължение на милиони години, бива наказван. Хората

въпреки всичко, постигнато от тях, не могат да бъдат изключение. Ванга пророкува, че трета световна война няма да има. Но ако продължаваме така, Природата ще ни затрие.

Човекът е един от милиардите видове организми, населявали и населяващи нашата планета. Човешкото тяло – такова, каквото го познаваме сега, се е оформило в хода на еволюцията преди около 100 000 години. Различаваме се от другите видове главно по три съществени неща – при човека има и социално ниво, човекът е единственият организъм, който руши природата, част от която е, и трето – може да се възпроизвежда в епруветка.

Приема се, че възрастта на Вселената е около 15 – 20 милиарда години, а на Земята и Слънцето – около 5 милиарда. Ако на този фон оценим появата на човека, то това е станало някъде около две секунди преди полунощ. През този дълъг период планетата ни не е била това, което днес виждаме. Нито ще бъде същата през следващите милиони години.

Промените, които протичат на планетата Земя в продължение на милиони години, водят до т.нар. предбиологична еволюция, която е свързана с възникването и кооперирането на 3 основни градивни блока – гранични молекули, информационни молекули и каталитични молекули. Животът е динамично състояние на организираната материя, характеризиращо се основно чрез неговата способност за адаптация и еволюция в отговор на промените на средата и неговата способност за репродукция. Преобладава мнението, че животът възниква от неживата материя на определен етап от развитието на планетата.

Една прекрасна разходка в миналото, в отговор на въпроса откъде идваме, е книгата на академик Тодор Г. Николов „Дългият път на живота“. Това е пътят, като се започне от първите клетки, появили се преди около 3,5 милиарда години, и се стигне до човека.

Човекът е един от десетте милиона вида организми, които в момента населяват Земята, а те от своя страна са 1/1000 от всички видове, населяващи и в миналото нашата планета. Еволюцията на човека е част от еволюцията на животинския свят. Затова К. Линей, когато преди два и половина века пише „Система на природата“, го е поставил редом с човекоподобните маймуни. Името му, както на всички други организми, включени в тази система, трябвало да

има два компонента – първият, съществително, трябвало да съответства на родовото понятие; вторият – прилагателно, трябвало с максимална точност да отразява основната особеност на вида, това, което е типично за него. С първата дума било лесно: ХОМО – човек. Но кое е най-характерното за него? Кое е най-същественото? И Линеи решил – РАЗУМЪТ. Оттогава в научния свят съвременният човек се нарича ЧОВЕК РАЗУМЕН, което на латински звучи НОМО SAPIENS, но преди това имало и Homo gabelis (сръчен човек) и Homo erectus (изправен човек). Във философията се говори и за Homo ludens (играещия човек), като се има предвид, че играта е първична човешка функция и един от фундаменталните духовни елементи на живота. Човекът от съвременния тип се е появил преди около 100 хиляди години. Най-близкият ни предтеча Хомо сапиенс (разумен човек) се е появил преди около 40 000 г. и по физически облик напълно съответства на съвременния човек. Той използва и членоразделна реч. Човекът започва да използва камъка като оръжие и защита, а използването на ръцете допринася и за развитието на мозъка. Основните промени в еволюцията на хората са свързани с изправеното ходене, използването на ръцете, промени в храненето и прогресивно развитие на висшата нервна дейност. Нараства и се усложнява устройството на мозъка. При австралопитека черепната кухина е 450 – 700 см³, а при неандерталеца достига до 1500 см³. Дотогава средствата за защита са били само бягането и катеренето по дърветата.

Открояват се четири основни етапа на формирането на човека:

1. животински преходен прародител на човека;
2. човекомамуни;
3. хоминиди;
4. съвременният човек – видът Homo sapiens.

В хода на еволюцията човекът все повече променя и средата, в която живее. Започва да използва огъня. Това е ново средство за защита и освен това облекчава и ускорява приемането на белтъчините от месната храна. Вече нямало нужда месото да се дъвче с часове и дъвкателният апарат в черепа намалява, като се осигурява повече пространство за развитието на мозъка. Започват да използват пещери и заслони за жилища. Започват да се използват сечива, направени от кости и камъни. Приблизително по това време човекът започва и да устройва жилището си, включително и да рисува по стените. Преди около 20 000 г. в употреба влиза и копието. От преди около 10 000 г. датират и украшения – нанизии от че-

рупки. Използва се облекло. Преди около 20 000 – 10 000 г. вече се практикува земеделието и скотовъдството. Преди 9000 – 7000 г. са изградени и първите селища със сгради от изсушени тухли. У нас бяха открити основите на праисторическа къща на възраст около 7000 – 8000 години. Предполага се, че е част от селище от около 30 къщи от времето на Варненския некропол. Правени са с т.нар. глинобитна техника. Стените са изработени от трамбована глина, смесена с говежди екскременти и плява, и се укрепват с колове. Подобен строеж може да се види и сега на къщи у нас, строени през първата половина на миналия век. Преди около 6000 г. било изобретено и колелото.

Първият протоезик се е появил преди 10 000 години и дори по-рано. Оттогава датират пещерното изкуство и по-модерните средства за ловуване. В антропогенезата двигатели на еволюцията са били биологичните и социалните фактори. От биологична гледна точка човек не се отличава толкова много от другите животински видове. Общите анатомични признаци в човека и горилата са 385. Не по-малко от 65 % от нашите гени носят следи от генотипа на някогашните насекомоядни бозайници, които са дали начало на приматите. В генотипа на човека около 95 % от гените са свойствени и за човекоподобните маймуни. Например разликата в ДНК на човека и шимпанзето е само 1,1 – 2 %. Но приликата не е само в генома, а и в поведението. Документирана е способността на някои шимпанзета да подострят пръчки и да ги използват като копия, за да убиват жертвите си в хралупите. Майки обучават на това и децата си. Правени са опити да се научат маймуните да говорят. След четиригодишно обучение едно маймунче усвоило значението на 160 думи, но само такива, свързани с конкретни предмети, а едно четиригодишно дете свободно използва 3000 думи. Животните могат само да имитират звукосъчетания.

За дълъг период човекът като биологичен вид не е претърпял никакви съществени изменения и отговаря на всички критерии на зоологичния вид, но хората са уникални и нямат аналогия в животинското царство. Човекът е система на много нива. Биологичното ниво в него е нивото на живота, присъщо на всички живи съществува, но у човека се характеризира със съществени особености. Излизайки от недрата на животинския свят, той е придобил и социална същност. Биологичното и социалното са двете страни

на човека като цялостно създание и биологичното е само предпоставка на социалната същност.

И така, биосферата, която ни заобикаля, е резултат на около 3,8 милиарда години еволюция. Резултат от борбата за съществуване и естествения отбор, при който оцеляват по-добрите. Резултат от милиони проби и грешки. Крайно време е да осъзнаем, да заживеем с чувството, че сме част от тази природа, в която съществуват и невидимите за окото ни микроорганизми, и кашалотът с тегло 45 тона. Човекът трябва да намери своето място в природата, пише П. Дънов и още през 1928 г. обръща внимание, че във всяка страна, в която дърветата се изсичат и растителността не се поддържа, никаква култура не може да има. Романтикът Байрон съзнава: „Не съм в себе си затворен аз: частица от природата край мен“. Сега обаче постиженията в науката и техниката дадоха основание да се говори за свръхчовек и все повече да забравяме, че сме част от природата. В редица случаи действията ни дават основание да се съмняваме в думите на древногръцкия философ Емпедокъл, че „Разумът расте у хората в съответствие с познанието на света“. В природата оцеляването на даден биологичен вид зависи от способността му да се приспособява, да се адаптира към условията на средата. Човекът, обратно, се мъчи да приспособи средата, в която живее, към своите нужди. В този си стремеж за съжаление човекът често съзнателно или несъзнателно използва възможностите, които има, и е единственият биологичен вид, който разрушава средата, в която живее. Доколко при избора си се виждаме като част от живота край нас? Осъзнаваме ли общото не само в биологията, но и в социален аспект? Дресировач на животни сподели, че по-лакомите животни се дресират по-лесно. Дали по-лакомите в буквален и преносен смисъл хора не се поддават по-лесно на манипулации?

Природата и човекът! Това разграничаване в мислите и поведението ни кара да забравяме, че ние хората сме само част от природата. Само един от милионите видове растения, животни и микроорганизми, населяващи нашата планета. И разликите между нас и другите невинаги са толкова големи. Ако геномът на пшеницата е 5 пъти по-голям от този на човека, то 98 % от гените на шимпанзето са сходни с тези на човека. В природата видът, растителен или животински, оцелява, ако попадне в своята екологична ниша и се съобразява с условията в нея. Като един от милионите видове

живи организми, населяващи планетата ни, човекът се бори за своето съществуване, при което можем да разграничим главно четири типа взаимоотношения. Към първия тип бихме могли да отнесем борбата с болестите, към втория – предизвиканите драстични промени на околната среда – климатични, замърсяване и др., към третия – безогледното използване на природните ресурси. През последните десетилетия бихме могли да разграничим и четвърти тип взаимодействие – намесата на човека в естествените процеси, протичащи в природата, в живите организми и генома им – в това число и в своя собствен.

Като правило здравето на хората е застрашено, когато не се отчита взаимодействието между човека и природата. Ако човекът живее разумно, придържайки се към правилата, предписани му от природата, той би бил напълно здрав и би живял дълго при тези предимства, които му носи цивилизацията.

След откриването на антибиотиците туберкулозата бе ликвидирана, но сега тя отново се завръща, предизвикана от причинители, устойчиви на използваните досега антибиотици. В нашата страна през 2007 г. нови 2853 българи са се разболели от туберкулоза. Заболеваемостта у нас е около 40 на 100 000, или около три пъти по-висока от средната за ЕС. За съжаление в нашата страна има висока смъртност и в резултат от други заболявания. Например в България смъртността от сърдечносъдови заболявания е 5 – 7 пъти по-висока от тази във Франция. За последните 50 години смъртността се е увеличила 4 пъти. Редом с търсенето на лекарства срещу заболяванията все по-важен фактор ще бъде повишаване имунитета на хората, който в повечето случаи се снижава от силно изменения начин на живот, от стреса и от предизвиканите от нас изменения в заобикалящата ни природа – замърсяване и климатични.

Чрез въздуха, водата и храната ние сме принудени да приемаме несвойствени за организма ни вещества. През мъгливите дни на януари 2008 г. замърсяването на въздуха в София надвиши четирикратно допустимите норми за съдържание на прах. За периода 1980 – 2000 г. средната продължителност на живота в САЩ е нараснала с 2,7 г., като 15 % от тях са свързани с по-чистия въздух, който дишат американците. Пестицидите, въведени масово през втората половина на миналия век, решиха много от въпросите на

земеделието (борбата с плевелите, вредителите и болестите по културните растения), повишиха се добивите, но се установяват все повече отрицателни страни при тяхното използване. Ето защо сега се действа за тяхното ограничение и забрана. Част от тях попадат в храната ни. Те са вредни не само за консуматорите (нарушения в хормоналния баланс, имунната система, безплодие, рак), но и нарушават постигнатото в продължение на милиони години равновесие в природата. За съжаление забраната идва след десетилетия използване. Например инсектицидните свойства на ДДТ бяха установени през 1939 г. и той масово се прилагаше дори за борба с дървениците, а доказването на неговото канцерогенно действие и забраната за използването му е от 1970 г. Замърсяваме природата и с боклуци. Например стъклените и пластмасовите бутилки не се разграждат никога. Резултат от човешката дейност е глобалното затопляне, за което немски учени употребяват термина „климатична катастрофа“. Изчерпването на енергийните ресурси насочва все повече вниманието към търсене на нови източници, в това число и по-ефективното използване на слънчевата енергия. Днес около 14 % от използваната от човечеството енергия се получава от растителната биомаса. Изгорили сме 40 % от петролните запаси.

Свидетели сме на природни бедствия, които са се увеличили 5 пъти за последните 25 г. Загубите от природни бедствия (земетресения, цунами, наводнения, торнадо, бури) възлизат на 350 млрд. долара през 2011 г., докато през 2010 г. са били 226 млрд. Тези бедствия невинаги могат да се свързват само с промените, предизвикани от човешката дейност.

Ядрена енергетика и атомна бомба! Япония стана жертва и на едното, и на другото. Чернобил също няма да бъде забравен, но енергията, получена от 1 кг уран, се равнява на тази от 3 млн. тона въглища и освен това се избягва замърсяването на атмосферата. Водородната бомба е друг ужасен продукт, създаден от човешкия ум, но редом с това на водорода се гледа като на енергия на бъдещето. Счита се, че водородът е най-ефективният, екологически чист и неограничен източник на енергия, и вече има изградени десетки водородни инсталации за заводи с различно производство.

Генномодифицираните организми заедно с рисковете са и възможност например за ограничаване използването на пестициди.

Свидетели сме на невиджано досега насилие над природата

и безогледно използване на природните ресурси. Унищожени са 50 % от горите и 50 % от ливадите. Сега изчезването на различни видове растения и животни става 1000 пъти по-бързо, отколкото при естествен ход на нещата.

На базата на настъпилите промени от 1987 г. досега се правят прогнози, че скоростта, с която се изразходват ресурсите на Земята, поставят човечеството на ръба на оцеляването. Човечеството се е увеличило с 34 % за последните 20 години, а средностатистически са необходими около 1/3 повече ресурси, отколкото планетата ни може да произведе. Фермерите успяват да изкарат с 39 % повече реколта от земята в сравнение с 80-те години, но това не решава проблемите. Популацията на рибата в сладководните води е намаляла с 50 %. Около 30 % от земноводните, 23 % от бозайниците и 12 % от птиците са заплашени от изчезване.

Една от всеки 10 реки в света пресъхва, преди да се влее в морето. Три милиона умират поради липса на питейна вода. Предвижда се значително и продължително засушаване за районите, към които спада и нашата страна. В Брюксел бе оповестен доклад на ООН, според който до 2080 г. 3,2 млрд. жители на Земята ще бъдат изложени на риск от сериозен недостиг на вода, а 600 млн. ще са гладуващите поради засушаването, засоляването и деградацията на почвите. Правят се прогнози, че до края на века 200 млн. души ще станат жертва на затоплянето. Отчита се, че 90 – 95 % от настъпващите промени се дължат на човешката дейност. Все повече се заостря вниманието върху необходимостта от устойчиво развитие, т.е. да вземаме от природата разумно, така че да са осигурени и следващите поколения. Според някои прогнози след 10 години вече трудно биха могли да бъдат преодолени отрицателните ефекти от човешката дейност.

Ние навлязохме в XXI в. с огромен напредък в човешката биология. Разкрит бе човешкият геном, което дава надежда за по-успешно диагностициране, прогнозиране и лечение на редица тежки заболявания. Последните десетилетия се характеризират със значителни постижения на репродуктивната биология и на репродуктивната медицина. В известен смисъл може да се говори, че сме в състояние да създадем човек, и т.нар. бебета в епруветка и оплождаване инвитро са до голяма степен вече рутинна процедура, след като през 1978 г. това бе постигнато за пръв път.

След изкуственото осеменяване и въвеждането в практиката на инвитро методите преди около три десетилетия бяха решени проблемите на много от бездетните двойки. През 2008 г. във връзка с трийсетия рожден ден на първото бебе, заченато в епруветка, се правят прогнози, някои от които изглеждат нереални. Но да не забравяме, че днес оплождането инвитро е рутинен метод, а преди 30 г. той будеше много съмнения. Обещава се, че до 30 г. проблемът с безплодието ще бъде окончателно решен. Оpozнаването на човешкия организъм доведе до възможност да се правят опити за клониране на хората. Те предизвикаха сериозни дискусии в обществото с участие на учени, общественици и религиозни деятели. Това е проблем, към който засега обществото като цяло е враждебно настроено, настоява се за забранителни разпоредби. Това е и една от причините част от съществуващата вече информация да е достъпна до неголям кръг специалисти. Правят се опити и за промяна в пола на човека чрез генни манипулации. Има опити чрез химичен синтез на ДНК да създадат „синтетичен живот“. Големи надежди се възлагат на възможностите за използване на стволните клетки, които притежават уникалната възможност да се диференцират и да се развиват в различни видове човешки тъкани и органи. Едва преди около 20 години бяха доказани тези техни свойства, а вече те се използват за лечение на повече от 70 болести и перспективата е тяхното приложение да се разширява.

Дело на природата и на човека са и необичайните хибридни животни. Те са кръстоска между два традиционни животински вида със сходна генетика. През 1995 г. в резултат на изкуствено оплождане се появи хибрид между камила и лама, който е без гърбица. Левопардът е кръстоска между лъв и леопард. Главата е като тази на майката лъвица, а тялото прилича на бащата леопард. Зебroid е кръстоската между зебра и друго чифтокопитно (кон, магаре, муле). Регистрирана е естествена кръстоска между овен и коза, които живеели заедно. Кучетата и вълците се кръстосват в естествени условия, а хибридите притежава нрав, по-близък до този на вълка. Хибридите между бизон и крава има месо с по-ниско съдържание на холестерол от телешкото месо.

От биологична гледна точка две са основните предизвикателствата на XXI в., с които следва да се съобразяваме. Към първото предизвикателство могат да бъдат отнесени измененията в сре-

дата, в която живеем, където се включва и урбанизацията. Целта трябва да бъде изграждането на екологично съвместимо общество, което задоволява своите потребности, без да поставя под заплаха перспективите на бъдещите поколения. За съжаление при сегашните темпове на промяната по-вероятно е те да наследят свят от разпадащи се екосистеми, ракови епидемии, западащ жизнен стандарт и периодичен глад.

Към второто предизвикателство могат да бъдат отнесени и многократно нарасналите ни възможности за изменения в собствения ни организъм. Стигнахме до едно положение, когато можем да управляваме еволюцията и да променяме света, в който живеем, без да разчитаме на естествения процес. Ние се превърнахме в сила, която е в състояние да контролира нашата собствена еволюция. Проблемът е – как да прилагаме този контрол? Новите технологии често стават причина за разгорещени дебати.

Любовта към майката Земя се изразява по различен начин. Преди няколко години милионерът Д. Томпкинс, собственик на модната марка Esprit, предлагаща екипировки за катерене, се заселва в пущинака на Патагония, купува 900 000 хектара земя, включваща гори, реки, вулкани и езера, и ги поставя под своя закрила. Обявява спасената земя за национален парк. През 2004 г. той създава Foundation Pumalin, най-голямата частна природозащитена област, която включва 260 вида растения, 42 вида бозайници, 71 вида птици, 91 езера и 23 реки. На тази територия са построени 10 колиби от местни материали, едно кафене и малък къмпинг. Самият Томпкинс и наетите от него 260 работници, пчелари, лодкари, секретарки, учени и перачки живеят при доста примитивни условия.

След изброените десетки факти, които показват къде сме ние хората, как може да се отговори на втория въпрос, а именно – къде отиваме? Необичайните промени в околната среда, тази верига от взаимносвързани изменения, като тиха революция ще засегне всичко и всеки. Те таят в себе си заплаха, но и разкриват небивали възможности. Има прогнози, че сегашният век ще бъде един от най-удивителните периоди в историята на човечеството. В средата на века числеността на населението ще се стабилизира на 9 милиарда. Във втората половина на нашия век се очаква да се постигне равновесие, при което развитието на икономиката ще се обезпечава само за сметка на развитието на производителността

на труда, което в значителна степен ще разреши конфликта между между цивилизацията и околната среда. Очаква се да се преустанови т.нар. неикономически растеж, когато производството се увеличава за сметка на ресурси, които струват повече от произведената продукция. Да се постигне оптимален обем на потреблението – точката, в която полезността е равна на изразходваното. Да се постигне устойчиво развитие, което удовлетворява потребностите на настоящото поколение и не заплашва тези на следващите. Да се осигури икономическо развитие при опазване на околната среда. Да се вземат мерки за опазване на околната среда, преди тя да стане негодна за живота на човека. Технологии за устойчиво развитие ще бъдат база за нова култура, осигуряваща ни биосигурност. Обсъждат се въпроси за екоселища, биорегиони, устойчиво управление на земята, устойчива локализирана икономика, за децентрализиране на икономиката.

Ефективното използване на природните ресурси и намаляването на разрушителното влияние на човека са най-голямото предизвикателство на XXI век. Чрез свободен избор да е част от природата, човек запазва своята уникална идентичност, като същевременно се приобщава към безбрежната като океан биосфера.